
Anmeldelser

Skraldemænd og/eller klunsere?

Ole Morsing (red.): *K.E. Løgstrup - nye læsninger*, Slagmark, Århus 1993, 164 s., 95,00 kr.

Ole Jensen: *Sårbar usårlighed - Løgstrup og religionens genkomst i filosofien*, Gyldendal, Ålborg 1994, 296 s., 268,00 kr.

*

At læse Løgstrup - men hvordan. Den mest frugtbare vinkel på denne samling "nye læsninger", redigeret af Ole Morsing, er at se den som en række meget forskellige Løgstrupslæseres bud på, *hvordan* han skal læses og i hvilken kontekst han hører hjemme, og først i anden række som præsentationer af *hvad* han siger. Som sådan er det en meget vellykket - og for visse artiklernes vedkommende rasende spændende bog.

Hvis man derimod lader sig forføre af titlen til at tro, at bogen også er for nye læsere, tager man fejl. Den henvender sig primært til folk, der på forhånd har en fornemmelse af, hvad der er på færde hos Løgstrup.

Hvordan skal Løgstrup læses? *Hans Hauge* leverer det absolut mest radikale bud. Han har hele tre forslag til læsninger, og de har alle tre at gøre med, at den kulturelle kontekst Løgstrup skrev i ikke længere er den samme.

Løgstrups tekst er reaktiv, polemisk, fastslår Hauge. Den lever af, at "sandheden udsiges i en anden diskurs". Men det Løgstrup reagerede mod - Eksistensteologi

og -filosofi, naturvidenskab som livsanskuelse, tilværelsens fragmentering osv. - synes forsvundet. Teksten må derfor - med et Rorty-udtryk - reaktiveres, hvis den ikke skal risikere at blive sand og dens ophavsmand blive kirkefader.

Den første læsning går således ud fra, at Løgstrup har sejret ad helvede til. Religionskritik er erstattet af nyreligiøsitet, alle taler om "det hele menneske" og alle mulige andre holismer. Kulturens tænkemåde virker kort sagt som "en dårlig udgave af Løgstrup". Den første læsnings chance bliver da, at Løgstrup siger det bedre.

Den anden læsning går ud fra, at nok er kulturen ikke længere anti-metafysisk, areligiøs og positivistisk, men den er stadig præget af "trancendentalfilosofisk idealisme", dvs. af erkendelsesteoriens skema med det skabende subjekt over for det passive objekt, blot under delvis nye etiketter. Det gælder folkeligt, hvor det kreative menneske og fantasien hyldes. Og det gælder filosofisk, hvor Kant nyopdages eller det skabende subjekt udskiftes med sproget. Løgstrups opgør beholder altså sin berettigelse som opgør.

I virkeligheden er Hauge skeptisk over for disse to første læsninger. Tankevækkende nok, da Hauges egen disputats, *K.E. Løgstrup - en moderne profet*, synes at være et eksempel på den anden læsning.

Måske har Hauge taget den kritik ad notam, som *Hans-Jørgen Schanz* har rejst, og som han gentager i sin artikel, "Bevidsthedsfilosofi og Løgstrups omgang med sproget", idet han taler om Løgstrups "til besathed grænsende overbelastning af be-

Anmeldelser

vidsthedsfilosofiens kulturelle implikationer i det moderne". Løgstrup ser i følge Schanz bevidsthedsfilosofi alle vegne i det moderne og underkender, at det moderne er et alt for komplekst og pluralt fænomen til at kunne sættes på en så enkel formel. Endvidere underkender Løgstrup sin egen tillid til dagligsproget, der netop - med held - modsætter sig bevidsthedsfilosofiens besættelse. Derfor kan Schanz bekende sig som "containerrager" eller klunser i forhold til Løgstrups tænkning: Han tager, hvad han kan bruge - sprog-tænkningen først og fremmest - og lader resten ligge som ubrugeligt skrammel - her det overdrevne opgør med bevidsthedsfilosofien, men sikkert også den religiøse tyding. Løgstrup er filosof!

Men tilbage til Hauge: Han introducerer en tredje læsning, hvor der sker en radikal og - for nogle - provokerende teologisering af Løgstrup.

Teolog eller filosof? Spørgsmålet har altid haft en fast plads i Løgstrupdiskussionen. Før i tiden slog teologerne kors for sig, fordi Løgstrup i deres øjne opløste troens paradoksalitet og reducerede kristendom til filosofi, mens Løgstrups senere, mere filosofiske læsere praktiserer den ædle kunst "at stå af i Roskilde", - dvs. inden man når frem til den religiøse tyding, ja, måske allerede inden man når frem til den spekulative metafysik.

Ind i dette spændingsfelt forsøger Ole Jensen i sin artikel "At have for øje ved læsning af Løgstrup" at give et afbalance-ret, hermeneutisk "både-og" svar på spørgsmålet "filosof eller teolog?", idet han hævder, at Løgstrup som filosof med rent

filosofiske midler søger at løse en opgave, han som teolog stiller sig selv: Den opgave nemlig, at udlægge filosofisk-fænomenologisk, hvad der ligger i den kristne skabelses-tanke, for med denne udlægning at skabe en tidssvarende forudforståelse for den kristne forkyndelse. Løgstrups tænkning tegner en cirkel, der begynder og slutter i teologien, men ind i mellem ligger et selvgyldigt filosofisk område, hvor Løgstrup siger noget *sandt!* (Hauges første læsning).

Altså: Hauges tredje læsning. Her bliver Løgstrup til en pragmatisk teolog - og forfører!!! For så vidt han også driver fænomenologisk filosofi, så skal det forstås som forklædt teologi, - som det, der skal "lægge en religiøs tyding nær", som det så ofte hedder hos Løgstrup. Altså som forførelse! Og det skønt Løgstrup altid *expressis verbis* betragter forførelse og beslægtede fænomener som negative.

Omdrejningspunktet i denne læsning er essayet "Formløshedens tyranni" fra *Kunst og Etik*. Dette essay drejer sig i følge Hauge ikke kun om seksualmoral anno 1960, men er i nok så høj grad en allegori, der handler om, hvordan den kristne teolog - Løgstrup - vil have lov til at opholde sig i den herskende kultur - kulturradikalismens anti-religiøsitet - uden at blive forført. For at undgå det taler han fænomenologisk og filosofisk, - og bliver derved selv forfører. Hauge ryster ikke på hånden: Løgstrup er først og sidst - og midt imellem - teolog.

Som teolog tilbageerobrer Løgstrup noget, som den sækulære kultur har stjålet, nemlig den religiøse metaforik, hvor det gælder om at respektere skellet mellem Gud

Anmeldelser

som skaber og mennesket som skabning. Erkendelsesteoriens "synd" er, at den har gjort det erkendende subjekt produktivt, således at erkendelsen kun henter ud af naturen, hvad den selv på forhånd har lagt ind. Den romantiske kunstopfattelse hylder det skabende geni, digteren, og indpoder os andre dødelige respekt for den kunstneriske teksts mening, som forfatteren altså har lagt ind (her, hvor det ikke er på sin plads, respekteres paradoksalt nok skellet mellem skaber og skabning!). I det moderne er der m.a.o. sket det, at "*Vi har afsakraliseret naturen og sakraliseret (S)skriften, hvad enten denne skrift er litteraturen og kunsten eller evangeliet*. Vi lader som om vi har skabt naturen, og som om vi ikke har skabt teksten, skønt vi ikke har skabt naturen og har skabt teksten".

Hvis vi tager den religiøse metaforik tilbage til natur og univers - som Løgstrup i følge Hauge gør - har det imidlertid bl.a. den foruroligende konsekvens, at vi ikke får andet ud af tekster, end hvad vi selv har lagt ind. I sig selv er tekster "trods alt ikke... andet end kæder af tomme tegn."! (Gælder det også Løgstrups tekst? Og Hauges egen?). Alligevel er det jo "som om" teksten taler til os, ligesom det er "som om" naturen selv giver os de rette ord for dens fænomener. Fænomenologisk er det afgørende. Det er forskellen mellem "er" og "er som om" derimod ikke, for den kan aldrig erfares. Den er uden praktisk betydning (pragmatisme).

Man kan tvivle på, om Hauges tekst hænger argumentativt sammen fra ende til anden. Men forførende er den. Det er helt

klart her sprængstoffet ligger - teologisk og filosofisk - i denne antologi.

Udover de allerede nævnte tre artikler rummer antologien en række bidrag, der kort skal nævnes:

Bogens redaktør, *Ole Morsing*, lægger ud med "Nogle åbningstræk i K.E. Løgstrups tænkning", der bl.a. har karakter af en række gode læseråd. F.eks. at man skal slå koldt vand i blodet, hvad angår de grasserende faseinddelinger af forfatterskabet à la først var Løgstrup eksistensfilosofisk, senere blev han metafysiker. Ganske vist er der noget om snakken, men der kan lige så vel argumenteres for, at Løgstrup var metafysiker hele vejen igennem og snarere blev mindre metafysisk, da begrebet blev eksplicit i hans tænkning.

En af Løgstrups antimetafysiske læsere er *Mogens Pahuus*, der dog ikke er eksplicit kritisk i sin artikel om "Livet selv - udviklingen af grundbegrebet i Løgstrups tænkning", men som jo alligevel med sin titel angiver, at det er det etisk-eksistentielle, der for ham at se er hovedsagen hos Løgstrup. I øvrigt udvikler Pahuus sin tankegang i tilknytning til brevsamlingen "Kære Hal - kære Koste" (brevveksling mellem Hal Koch og Løgstrup angående holdningen til den tyske besættelse).

Helmut Friis, der desværre for den kvalificerede kulturdebat døde for nylig, stiller i sin artikel spørgsmålet, om Løgstrup kom "før eller efter" det moderne. Dvs. er der tale om et reaktionært "præsteligt efterslæb", eller er Løgstrup i virkeligheden i slægt med de postmoderne?

Friis' vigtigste pointe er, at "hovedet skal

Anmeldelser

sidde på kroppen", - tænkningens forbindelse med umiddelbar oplevelse og kropslig eksistens må ikke overses. Tænkningens kriterium er pragmatisk og kropsligt: Lykkes livet eller ej? Friis taler om Løgstrups "lette" sandhedskriterium, uundværlighedsprøven, der ikke spørger efter antagelsers metafysiske begrundelser, men om, "hvad der falder væk i vor umiddelbare erfaring", hvis vi ikke gør antagelsen. Sandheden er kun en tydning - en mulig perspektivering - hvilket jo kunne lyde postmoderne. Det fragmentariske og a-systematiske hos Løgstrup fremhæves. Men samtidig understreger Friis i sin vanlige lidenskabelige stil, at tænkningen foregår inden for grænser, - at Løgstrup tænker ud fra "en allerede lagt grund" (indfældetheden i universet).

Niels Henrik Gregersens artikel "Tilfældighed og indfald - om en dybdestruktur i K.E. Løgstrups tænkning" er opsigtsvækkende på to måder.

For det første gør Gregersen noget "forbudt". Han systematiserer den Løgstrup, der gang på gang selv fremhæver det usystematiske i sin tænkning, - og det gør han i en grad, så det ligefrem kan stilles op i et skema! Til gengæld virker det stimulerende og åbnende i forhold til Løgstrups tekst. Så hvad gør det? Måske viser Gregersen lige præcis den mangel på respekt for tekstens skaber, som Hauge anbefaler.

For det andet gør han - efter min mening med rette - op med den fordom, at Løgstrup tænker ahistorisk. Gregersen viser, at det i det hele taget er et alt for firkantet alternativ at anbringe Løgstrup i: Enten at tænke historisk-relativistisk eller metafysisk absolu-

tistisk. Løgstrup sprænger alternativet idet han - med Gregersens ord - i sine "overvejelser over tilfældighed og indfald (gør) *det flygtiges betydning* til tema". (Min kursivering). Det tilfældige (Zufall) er for Løgstrup ikke kun en trussel mod vores eksistens, der skal besværges ved at gøre det til tilfælde (Fall) af noget alment ved at indordne det under en lovmæssighed og anbringe det i en orden. - Det tilfældige har også karakter af livsmulighed og chance, af *indfald*. Det gælder om ikke at lette det singulære og kontingente for sin vægt ved at bortfortolke det - livshistorisk f.eks. ved at anbringe en skæbne eller styrelse *bag* tilfældighederne. En ikke helt dum tanke i en tid, hvor der anbringes alt muligt - stjerner, karma og hvad ved jeg - bag tilværelsens tilfældigheder.

Alt i alt er disse "nye læsninger" en glimrende bog, der ved sin pluralitet skærper opmærksomheden om, *hvordan* man læser.

En af bidragyderne til "Nye læsninger", Ole Jensen har for nylig udgivet en bog med den særdeles rammende titel *Sårbar usårlighed*, hvori han samler sine artikler om Løgstrup fra 1956 og til i dag. I modsætning til Morsings "nye læsninger" kan også "nye læsere" være med her. Ole Jensen gør selv i forordet opmærksom på, hvilke tekster, der er af mere folkelig karakter, i hvilken rækkefølge de med fordel kan læses og endelig hvilke tekster, der er af mere akademisk karakter. Det er et udmærket læseråd, der stort set holder. Forordet rummer også et kort, men smukt portræt af Løgstrup

Anmeldelser

som lærer, samt et selvportræt af forfatteren, der efter min smag slår lidt for meget på hans nære tilknytning til og betydning for Løgstrup, skønt den også rummer følgende beskedne selvkaraktistik af forfatteren som en "provinsiell bondegrundtvigsk Løgstrup-læser". En beskedenhed, der i hvert fald teologisk set er ganske uberettiget, og som måske heller ikke er ment så beskedent endda.

De mere folkelige artikler er set som helhed ganske ujævne, hvilket nok afspejler de forskellige sammenhænge, de oprindeligt har indgået i. Der er højdepunkter af pædagogisk og - jeg havde nær sagt - poetisk karakter som artiklen om "Kærlighed og livsagtelse", hvor Ole Jensen foretager en overraskende parallellisering mellem maleren Chagall og Løgstrup, idet han udnævner begge til at være "*levende traditionsbevarende*", der forstår at styre mellem et knæfald for moderniteten og en bevidstløs repræsentation af traditionen - de er netop levende, dvs. fortolkende.

Et lignende højdepunkt er artiklen om "Lutherdom i en sækulariseret verden. Refleksioner over K.E. Løgstrups læsning af Tage Skou-Hansen", hvor Ole Jensen påviser et interessant og meget anskueliggørende tidsmæssigt sammenfald mellem først Løgstrups beskæftigelse med Tage Skou-Hansens forfatterskab i 60'erne og hans opdagelse/opfindelse af de suveræne livsytringer og senere mellem hans fornyede beskæftigelse med forfatterskabet i 70'erne og udviklingen af de vidtrækkende tanker om sansningen.

Men der er altså også et par bundskrabere

som f.eks. artiklen om "K.E. Løgstrup og 'det grundtvigske' i dag", der er af en noget påståelig karakter, præget som den er af mange retoriske spørgsmål.

I det hele taget må man give forfatteren ret i, at i hvert fald denne gruppe artikler rummer en del gentagelser - også for mange. Og man kan spørge sig selv om det berettigede i, at alt skal med. Det lidt monotone præg skyldes især, at en bestemt grundfigur hamres ud den ene gang efter den anden. Det sker i en bestemt fortolkning af Løgstrups skelnen mellem *sansning og forståelse*, der sættes ind i en radikalt kulturel - eller rettere - modernitetskritisk sammenhæng. Ole Jensen tilordner således *forståelsen* til menneskets behovsdikterede trang til verdensbeherskelse, der i vores handlingsbesatte kultur truer med at fjerne opmærksomheden fra det lige så fundamentale fænomen, *sansningen*, der står for menneskets passive, men livsbærende *indfældethed i universet*.

Selvfølgelig er der belæg for disse tanker hos Løgstrup, der også kan tale om, at "vor vestlige kultur er ved at antage vanvidstræk", men modernitetsfjendtligheden får dog en tand for meget i forhold til den efter min mening mere tempererede Løgstrup.

I de mere akademiske tekster findes denne grundfigur også, men på en langt mere nuanceret måde. Her lægges megen vægt på udviklingen i Løgstrups forfatterskab, og Ole Jensen er fuldt opmærksom på indre modsigelser hos Løgstrup og også på, at disse kun delvis løses i forfatterskabet selv.

Artiklen "Skabte livsmuligheder" - "Suveræne livsytringer" fra 1967 er interessant

Anmeldelser

derved, at den af Løgstrup selv er tillagt betydning for hans udformning af de suveræne livsytringer, især for spørgsmålet om, hvorvidt disse livsytringer overhovedet fuldbyrdes, eller om de blot erfares i modsigelsen og nedbrydelsen af dem, som Løgstrup til at begynde med var tilbøjelig til at mene.

Ellers er stort set resten af artiklerne skrevet som oppositionsindlæg eller videregående kommentarer til diverse "Løgstrup-disputater". Her mærker man, at Ole Jensen virkelig "kan sin Løgstrup". Og her finder man en åbenhed, der kommer direkte til syne i en indrømmelse af, at Ole Jensen jo dels læser Løgstrup på en bestemt måde og dels tænker videre, og indirekte i, at læsningen af Løgstrups "senmoderne fortolkere" (Hauge og Schanz) faktisk har gjort indtryk. Modernitetsfjendtligheden modereres noget.

Det er tilsyneladende Hans Hauges disputats *K.E. Løgstrup - en moderne profet*, der har irriteret/inspireret Ole Jensen mest, idet den ud over selve oppositionen har givet anledning til ikke mindre end to spændende teologiske artikler om Løgstrups kristologi, hvor Ole Jensen på overbevisende måde afviser Hauges opfattelse af, at Løgstrup ikke har en sådan, men kun en lære om mennesket Jesus, idet han angiver grundene til, at Løgstrup undgår at bruge Kristus-navnet og hele det traditionelle dogmatiske vokabularium.

En ting man kan undre sig over er, at Ole Jensen stort set ikke tager Løgstrups sprogfilosofiske overvejelser op, der dog spiller en enorm rolle i forfatterskabet. Måske er

der en vis forbindelse mellem denne undladelse og den forenkende fremstilling af forholdet mellem sansning og forståelse. Endvidere kunne den voldsomme uenighed med Hauge have en del af sin forklaring her. Alt i alt er *Sårbar usårlighed* dog en spændende og inspirerende bog. Men jeg synes, at Ole Jensen er bedst, når han tænker "reaktivt" - op mod andre opfattelser (de fleste af de "akademiske artikler"), men mere problematisk, når det han siger, skal fremstå som "sandt" (en del af de "folkelige" artikler).

Hermed er vi tilbage ved spørgsmålet om, hvordan Løgstrup skal læses. Hans-Jørgen Schanz har som tidligere berørt den opfattelse, at i forhold til en filosofisk tradition, kan man enten være renovationsarbejder eller containerrager (med et lidt mere tillidsfuldt forhold til dagligsproget må det være enten skraldemand eller klunser). Skraldemanden har til opgave at holde rent. Det har klunseren ikke. Han tager, hvad han kan bruge og lader resten ligge som ubrugeligt skrammel.

Ole Jensen har utvivlsomt som en af Løgstrups elever en ambition om at holde rent i det lögstrupske forfatterskab. Alligevel må han vedstå at være en klunser, der tager, hvad han kan bruge og tænker videre på det grundlag. Til syvende og sidst findes der måske kun klunsere, - i hvert fald må en skraldemand, som der ikke også stikker en klunser i, være lumsk kedelig!

Som motto for Løgstrupslæsning - og al anden læsning - kunne man f.eks. bruge følgende udsagn af Løgstrup, taget fra et foredrag holdt i 1980: "*Når jeg er så glad for*

Anmeldelser

det som Thaning - med rette eller urette - lader Grundtvig sige, er det ikke fordi Grundtvig siger det, men fordi det er rigtigt". Indsæt "Løgstrup" for "Grundtvig" og en af vore "Løgstruplæsere" for Thaning. Det vigtige er ikke hvem, der siger det, men hvad der siges. Om det er "det rigtige". Hvad det så betyder?

Hans Rubech Christensen

Skorstensfejer Rasmussen

René Rasmussen (red.): *Begæret og Loven - om Jacques Lacan*, Forlaget Modtryk 1993, 100 sider

*

Omkring årsskiftet 1993-94 har mag.art. i litteraturvidenskab og psykoanalytiker René Rasmussen sat sig for at relancere sin afdøde kollega franskmænden Jacques Lacan. Efter en første Lacan-bølge herhjemme i begyndelsen af 70'erne, har han nu tyve år efter sat sin enmandshær ind, sådan ser det i hvert fald umiddelbart ud, og strategisk fordelt sin styrke på *Lacans psykoanalyse. En indføring* (Munksgaard, 1994), en oversættelse (med Lis Haugaard) af de to interviews, "Radiophonie" og "Télévision", og en samling, *Psykoanalyse og tekstanalyse. Essays om Lacan og litteratur* (begge Forlaget politisk revy, 1993), foruden ovennævnte bog på et helt tredje forlag, hvilken jeg her har fået til opgave at anmelde. *Begæret og Loven - om Jacques Lacan* er en tekstsamling, der "introducerer aspekter af den kliniske behandling, men samtidig diskuterer en række af de områder, der har været dominerende i en dansk beskæftigelse med Lacan". Den består af syv artikler, tre franske (Jacques-Alain Miller, Jeannine Martin, François Leguil) og fire danske (Kirsten Hyldgaard, René Rasmussen, Jesper Visti Hansen, Harly Sonne). Og lad det være sagt med det samme, jeg finder, at den er den krigslist, der har mest med Lacan at gøre.